

**Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка**

ЗАХІДНІ ЗЕМЛІ УКРАЇНИ У ПЕРШІ ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ (1944–1953): ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ

Колективна монографія

**IZDEVNIECĪBA
BALTIJA
PUBLISHING**

2022

УДК 94(477.8)"1944/1953"

З 36

Рецензенти:

Білан Сергій Олексійович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і суспільних наук Національного університету біоресурсів і природокористування України;

Лазурко Лідія Миколаївна – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 3 від 31 березня 2022 р.)

Рекомендовано до друку вченою радою
Запорізького національного університету
(протокол № 10 від 29 березня 2022 р.)

**Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–
З 36 1953): повсякденне життя** : колективна монографія / відп. ред.
В. Ільницький. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. 370 с.

ISBN 978-9934-26-217-3

У запропонованій монографії представлено окремі аспекти повсякденного життя населення Західної України у перші повоєнні роки. Зокрема, висвітлено щоденне життя селянства, учителів, школярів, українських повстанців та підпільників, переселених і депортованих осіб тощо. Окремі студії присвячені історіографії проблеми.

Представлені у монографії дослідження можуть бути корисними науковцям, учителям, студентам, учням та усім, хто цікавиться питаннями історії України ХХ ст.

УДК 94(477.8)"1944/1953"

© О. Каліщук, С. Біла, І. Лозинська, Г. Гриценко, О. Вознюк,
О. Свйонтик, М. Юшишин, Л. Гриник, Н. Кантор, Я. Антонюк,
В. Міщанин, В. Даниленко, М. Галів, Н. Ільницька, М. Гранд, В. Гулай, В. Трофимович,
Л. Трофимович, І. Савчук, Л. Стрільчук, Л. Сосницька, Ю. Стечик, М. Ярушак,
О. Павловський, В. Ільницький, Л. Гриник, Е. Андрющенко
Ю. Каганов, А. Жив'юк, 2022

ISBN 978-9934-26-217-3

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Drohobych Ivan Franko State
Pedagogical University**

**WESTERN UKRAINIAN
LANDS IN THE FIRST
POSTWAR YEARS
(1944–1953):
EVERYDAY LIFE**

Collective Monograph

2022

UDC 94(477.8)"1944/1953"

W 36

Reviewers:

Bilas Serhiy Oleksiyovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of International Relations and Social Sciences, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine;

Lazurko Lidiya Mykolayivna – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Recommended for publication by the Academic Council of the Faculty of History of Drohobych State Ivan Franko Pedagogical University
(Minutes № 3 of March 31, 2022)

Recommended for publication by the Academic Council
of Zaporizhzhya National University
(Minutes № 10 of March 29, 2022)

W 36 Western Ukrainian lands in the first postwar years (1944–1953): everyday life : Collective Monograph / red. V. Ilnytskyi. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. 370 p.

ISBN 978-9934-26-217-3

The proposed monograph presents some aspects of everyday life of the population of Western Ukraine in the first postwar years. In particular, the daily life of peasants, teachers, schoolchildren, Ukrainian insurgents and underground, displaced and deported persons, etc. Separate studies are devoted to the historiography of the problem.

The research can be useful for scientists, teachers, students, pupils, and all who are interested in the history of Ukraine of the twentieth century.

UDC 94(477.8)"1944/1953"

© O. Kalishchuk, S. Bila, I. Lozynska, G. Galyna, V. Gulay, O. Vozniuk, M. Haliv, O. Sviontyk, M. Yushchyshyn, V. Ilnytskyi, L. Hrynyk, N. Kantor, Y. Antoniuk, V. Mishchanyn, V. Danylenko, N. Ilnytska, M. Grand, V. Trofymovych, L. Trofymovych, I. Savchuk, L. Strilchuk, L. Sosnytska, Y. Stetsyk, M. Yarushak, O. Pavlovskyi, L. Hrynyk, E. Andriushchenko, Y. Kahanov, A. Zhyviuk, 2022

ISBN 978-9934-26-217-3

ЗМІСТ

Періодика як джерело до вивчення історія повсякдення на західноукраїнських землях у 1944–1953 рр.

(Оксана Каліщук).....9

Візуальні, писемні та усні джерела до вивчення історії повсякдення Дрогобиччини (1944–1953)

(Світлана Біла, Ірина Лозинська, Галина Гриценко).....25

Політика визиску сталінським тоталітарним режимом населення Тернопільської області на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки: нові інтерпретації та джерела

(Василь Гулай, Оксана Вознюк).....36

Повсякдення викладачів і студентів педагогічного та учительського інститутів у Львові (1944–1953)

(Микола Галів, Олександр Свйонтик, Мирослав Юцишин)....52

Повстанське повсякдення у воєнних реаліях (1944–1950-і рр.): вибрані питання

(Василь Ільницький, Лілія Гриник, Наталія Кантор).....94

Кримінальний аспект повоєнного життя Галичини: озброєні злочинські банди (1944–1950)

(Ярослав Антонюк, Василь Ільницький).....116

Криміногенна ситуація у Закарпатській Україні (1944–1945) у міліцейських оперативних зверненнях

(Василь Міщанин).....132

Засоби радянського інформаційно-психологічного впливу на жителів Західної України в 1944–1945 рр.

(Василь Даниленко).....158

Повсякденне життя населення Дрогобиччини (1947–1948): нове документальне свідчення

(Микола Галів, Наталія Ільницька, Михайл Гранд).....183

Стан захворюваності та поширення хворіб населення західних областей України (1944–1953) (<i>Василь Гулай</i>).....	243
Депортовані з Польщі українці на Волині в 1944–1950-х рр. (<i>Володимир Трофимович, Лілія Трофимович, Ірінія Савчук</i>)...258	258
Окремі аспекти повсякденного життя волинських вчителів у повоєнні роки (1944–1953) (<i>Людмила Стрільчук, Лілія Сосницька</i>).....	278
Обшуки, арешти, допити як явища повсякденного неспокою у житті Жовківської монастирської спільноти (1944 – 1946) (<i>Юрій Стецик, Марія Ярушак, Остап Павловський</i>).....	295
Греко-католицька церква та український визвольний рух у повоєнній дійсності (<i>Василь Ільницький, Лілія Гриник</i>).....	319
Матеріально-побутові умови життя мешканців Західної України у спецповідомленнях радянських органів державної безпеки (1946–1953) (<i>Едуард Андрющенко Юрій Каганов</i>).....	337
Молодіжна ОУН у Гоцанській середній школі (1947–1948): наставники, учні, ексекutori (<i>Андрій Жив'юк</i>).....	349
Перелік умовних скорочень	367

CONTENTS

Periodicals as a source for studying the history of everyday life in the western Ukrainian lands in 1944–1953
(*Oksana Kalishchuk*).....9

Visual, written and oral sources for studying the history of everyday life in Drohobych (1944–1953)
(*Svitlana Bila, Iryna Lozynska, Grytsenko Galyna*).....25

The policy of exploitation by the Stalinist totalitarian regime of the population of Ternopil region at the final stage of the Second World War and in the first postwar years: new interpretations and sources
(*Vasyl Gulay, Vozniuk Oksana*)..... 36

Everyday life of teachers and students of pedagogical and teacher's institutes in Lviv (1944–1953)
(*Mykola Haliv, Oleksandra Sviontyk, Myroslav Yushchyshyn*)..... 52

Insurgent everyday life in military realities (1944–1950s): selected issues
(*Vasyl Ilnytskyi, Lilia Hrynyk, Nataliya Kantor*)94

Criminal aspect of post-war life in Galicia: armed thieving gangs (1944–1950)
(*Yaroslav Antoniuk, Vasyl Ilnytskyi*)..... 116

Criminogenic situation in Transcarpathian Ukraine (1944–1945) in police operational appeals
(*Vasyl Mishchanyyn*)..... 132

Means of Soviet informational and psychological influence on the inhabitants of Western Ukraine in 1944–1945
(*Vasyl Danylenko*)..... 158

Everyday life of the population of Drohobych region (1947–1948): new documentary evidence
(*Mykola Haliv, Nataliya Ilnytska, Mykhail Grand*).....183

The incidence and prevalence of diseases of the population of the western regions of Ukraine (1944–1953): newly discovered sources and modern historiography of the problem (<i>Vasyl Gulay</i>).....	245
Ukrainians deported from Poland to Volhynia in 1944–1950 (<i>Volodymyr Trofymovych, Liliia Trofymovych, Iriniia Savchuk</i>)...	258
Some aspects of everyday life of Volyn teachers in the postwar years (1944–1953) (<i>Liudmyla Strilchuk, Liliia Sosnytska</i>).....	278
Searches, arrests, interrogations as phenomena everyday anxiety in life Zhovkiv monastery community (1944–1946) (<i>Yurii Stetsyk, Maria Yarushak, Ostap Pavlovskyi</i>).....	295
The Greek Catholic Church and the Ukrainian Liberation Movement in the Postwar Reality (<i>Vasyl Ilnytskyi, Liliia Hrynyk</i>).....	319
Living conditions of the Western Ukraine population based on soviet state security agencies' reports (1946–1953) (<i>Eduard Andriushchenko Yurii Kahanov</i>).....	337
Youth OUN in Hoscha Secondary School (1947–1948): mentors, students, executors (<i>Andriy Zhyviuk</i>).....	349
The List of Abbreviations	367

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ВОЛИНСЬКИХ УЧИТЕЛІВ У ПОВОЄННІ РОКИ (1944–1953)

Соціальна історія та вивчення повсякдення різних груп населення в сучасній історичній науці є досить популярним напрямом досліджень, особливо із врахуванням того факту, що у радянський період історія повсякдення, фактично, не отримала практичного розвитку. Історія повсякдення є тим напрямом дослідження історії сьогодні, котрий ввів до великого світу науки маленьку людину в її буденності. Це нове розуміння минулого як «історії знизу» або «зсередини», яке дало голос «маленькій людині»¹. Як не дивно, але цей напрям на Заході виріс із протесту проти «професорської» історії, проти глобальних теорій, проти розгляду історії в абстрактних категоріях – тільки як розвиток економічних і соціальних процесів².

Водночас у гуманітаристиці нині не існує єдиної концепції повсякденності, а саме поняття іще не набуло чіткої наукової визначеності. Категоріальне оформлення повсякденності у науковому середовищі не є однозначним і завершеним. У науковій літературі і далі безконфліктно співіснують два розуміння антропології повсякденності – і як реконструюючий ментальний макроконтекст історії, і як реалізація прийомів макроісторичного аналізу умов життя, побуту, структури харчування, особливостей сімейних відносин тощо³.

Отже, історія повсякденності поглибила дослідницький інтерес до пересічної людини як об'єкта вивчення, посилила, власне, антропологізацію історико-наукових досліджень. Це широчезний комплекс проблем, розв'язання котрих вимагає міждисциплінарних підходів, надзвичайно уважного ставлення

¹ Куновська О. QuoVadis «Історія повсякдення»? *Історіографічні дослідження в Україні*. Київ, 2008. Вип. 18. С. 21–25.

² Удод О. Історія повсякденності: питання історіографії. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): у 2-х книгах, трьох частинах*. Кн.1. ч.1–2. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. С. 20–28.

³ Філінюк В. Проблема повсякдення у фокусі історії. *Науковий діалог «Схід – Захід»: матеріали всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Кам'янець-Подільський, 10 липня 2013 р.): у 4-х частинах*. Дніпропетровськ : ТОВ «Інновація», 2013. Ч. 3. С. 79–80.

до людини, її думок, переживань та мрій¹. Саме у такому ракурсі видається доцільним розглядати повсякденне життя радянських вчителів у повоєнне десятиліття. Адже наслідки війни та повоєнні реалії відчутно вплинули на працю і побут учителів.

Учительство – одна з найбільш чисельних та значимих груп радянської інтелігенції, що була виразником інтелектуальних і духовних цінностей народу, з одного боку, і посередником між владою та народом, з іншого. «Найближчі друзі партії» – іронічно називає учителів досліджуваного періоду полтавський дослідник О. Лук'яненко². І дійсно, вчителі здійснювали особливу місію навчання, виховання та формування світогляду підростаючого покоління радянської держави.

Дослідження повсякденного життя радянських вчителів є важливим з огляду на низку причин, серед яких, окрім визначальних штрихів до вивчення досліджуваної епохи, є і спроба поглянути на умови життя та праці учителів не просто у радянській Україні, а й на перефронті, у відсталих з точки зору соціально-економічного розвитку районах Волині, куди здебільшого молоді педагоги їхати не хотіли. Актуальність означеної теми підсилюється також реформами в освітньому процесі, які відбуваються в Україні нині і сягають корінням у досліджувану епоху.

Особливості повоєнного життя вчителів Західної України були простудійовані у дисертаціях та публікаціях Н. Машенко³, В. Старжеця⁴ та Л. Романець¹. Заслуговує на увагу дослідження

¹ Антропологічний код української культури і цивілізації : у двох книгах / О. Рафальський, Я. Калакура, В. Коцур, М. Юрій. Київ : ППІЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2020. Кн. 2. С. 345.

² Лук'яненко О.В. «Найближчі друзі партії» : колективи педагогічних вишів України в образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років. Полтава : «Сімон», 2019. 658 с.

³ Машенко Н. Кадрове забезпечення шкіл Рівненщини (друга половина 1940-х – перша половина 1950-х років). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. Вип. 7. С. 63–67.; Машенко Н. В. Шкільна освіта у Ровенській області в 1944-1964 рр. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2018. 264 с.

⁴ Старжець В. І. Пропагандистська діяльність українського націоналістичного підпілля серед вчителства та шкільної молоді (1944–1953 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Рівне. 2016. Вип. 28. С. 109–120.; Старжець В. І. Становище педагогічних кадрів західноукраїнських шкіл в післявоєнний період (1944–1953 рр.). *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 21–22 квітня 2017 р.)*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. Ч. 2. С. 23–26.

О. Прохоренко², яке висвітлює повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40 – першій половині 50-х рр. ХХ ст.

Одним із найновіших досліджень повсякдення радянських педагогів є ґрунтовна праця О. Лук'яненка³, у якій автор аналізує чималий хронологічний період – 20–60-ті рр. ХХ ст. і на основі широкого кола архівних документів відтворює соціально-побутові умови життя та праці радянських вчителів і викладачів педагогічних вишів в УРСР.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми знайшли відображення у працях таких науковців, як І. Сушик⁴, Н. Красножон⁵, С. Сворах⁶. Проте повсякдення саме волинських педагогів повоєнного часу залишається вивченим мало.

Мета публікації – на основі архівних матеріалів, які здебільше вперше вводяться до наукового обігу, показати окремі аспекти повсякденного життя учителів Волині в повоєнні роки.

Звільнення західноукраїнських земель від гітлерівців у 1944 р. означало, що в регіон вдруге після 1939 р. повертається радянська влада. Розпочавши повоєнну відбудову у воз'єднаних із рештою територій УРСР областях, радянський режим працював над якомога швидшою інтеграцією їх в усі сфери життя Радянського Союзу. Цей процес супроводжувався кардинальними змінами політичного, соціального та ідеологічного устрою. Проведен-

¹ Романець Л. М. Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2010. 22 с.; Романець Л. М. Романюк І. М. Оплата праці науково-педагогічних працівників вищої школи у перші повоєнні роки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. 2009. Вип. 16. С. 87–89.

² Прохоренко О. А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2008. 265 с.

³ Лук'яненко О. В. «Найближчі друзі партії»: колективи педагогічних вишів України в образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років. Полтава: «Сімон», 2019. 658 с.

⁴ Сушик І. В. Волинь повоєнна: соціально-економічні та культурні процеси 40–50 рр. ХХ ст. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 276 с.

⁵ Красножон Н. Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 17 с.

⁶ Сворах С. Д. Народна освіта в західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.). Київ: Правда Ярославичів, 1998. 239 с.

ня цілої низки соціалістичних перетворень, індустріалізація, колективізація та культурна революція означали утвердження на західно-українських землях тоталітарного радянського режиму.

Повоєнний період став одним з найскладніших у розвитку системи народної освіти та становища освітян. Окрім економічної розрухи, великих людських втрат, руйнування господарства, треба відзначити протистояння між ОУН і УПА та радянською владою, депортаційну політику радянської влади впродовж другої половини 1940-х рр., ідеологічний тиск, нівелювання національно-культурних та релігійних відмінностей.

За роки війни освітні заклади України, як й інші установи, зазнали страшних руйнувань. Згідно з офіційною статистикою, було зруйновано 8 тис. шкіл, 110 навчальних корпусів закладів вищої освіти, вивезено, або знищено десятки мільйонів підручників, книг тощо. Лише своєчасна евакуація врятувала від розграбування фонди провідних наукових бібліотек¹.

Варто зауважити і той факт, що у роки війни були впроваджені певні новації в освіті. Дітей до школи почали приймати з 7-річного віку, поверталися традиції дореволюційної російської школи – введено вступні іспити, золоті та срібні відзнаки, нові типи закладів освіти: за аналогією з дореволюційними кадetskими корпусами – суворовські та нахімовські училища, а також школи робітничої і селянської молоді².

У першому повоєнному 1944–1945 н. р. В Україні розпочали роботу уже майже 26 тис. загальноосвітніх шкіл, де навчалися 4,5 млн учнів. Однак через матеріальну скруту старші діти часто змушені були залишати навчання і йти працювати уже після 7–8-го класу. Частина дітей шкільного віку на Волині та загалом в Україні залишалися поза школою через поганий матеріальний стан сім'ї, зокрема, і відсутність одягу і взуття³.

¹ Патриляк І., Боровик М. Україна у роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Київ : Український інститут національної пам'яті, 2010. С. 539–540.

² Там само. С. 541.

³ Антропологічний код української культури і цивілізації : у двох книгах / О. Рафальський, Я. Калакура, В. Коцур, М. Юрій. Київ : ППЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2020. Кн. 2. С. 355.

Керуючись постановами РНК УРСР № 306 від 28 вересня 1943 р. та виконкому Волинської обласної ради депутатів «Про поновлення роботи шкіл Волинської області» обласний відділ народної освіти розпочав відновлення роботи шкіл¹. Одним з головних напрямів цієї роботи було забезпечення закладів освіти професійними кадрами, яких в області був гострий дефіцит.

Під час упровадження системи радянської освіти у Волинській області органи влади прискіпливо ставилися до формування кадрового складу шкіл. Будучи ключовою фігурою в процесі навчання і виховання учнівства і молоді, саме педагоги виконували функції поширення комуністичної ідеології та пропаганди. Часто відповідність подібним критеріям була важливішою від професійних вчительських якостей.

У перші повоєнні роки в процесі формування педагогічних кадрів радянська влада стикнулася з низкою труднощів, серед яких передовсім – дефіцит вчителів. Це було притаманним всій території Української РСР через реальні людські втрати в ході війни, проте в Західній Україні і на Волині, крім зазначених, існували й інші причини. Тут до Другої світової війни були двомовні (польські) школи, а більшість вчителів у них – поляки. Восени 1939 р., перед приходом радянських військ, наприклад, на Волині існувала 1051 школа, де навчалися 130 тис. учнів. З них 1003 – польські, 28 – німецькі, 9 – чеські. Українською мовою велося навчання лише в 11 школах².

Радянська влада, на відміну від довоєнної польської, у галузі освіти проводила політику українізації. Виділялися значні бюджетні кошти, що привело до швидкого збільшення шкільної мережі. Ця політика мала на меті виконання низки завдань. По-перше, розширення мережі шкіл передбачало охоплення дітей навчанням за радянськими програмами і підручниками, які мали визначне ідеологічне спрямування. По-друге, підготувавши і перепідготувавши вчителів з місцевих жителів, було заплановано отримати, таким чином, масовий загін пропагандистів радянського спо-

¹ Державний архів Волинської області (далі Держархів Волинської обл.). Ф. Р-59.Оп. 3. Спр. 1. Арк. 3.

² Стрільчук Л. Освітня політика радянської влади на землях Західної України (1939–1941 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Історичні науки*. № 5 (354) 2017. С. 70.

соби життя. По-третє, створивши розгалужену мережу шкіл для неписьменних, охопити ідеологічним впливом доросле населення¹.

Частина вчителів після війни емігрували до Польщі, інші ж загинули під час кривавих протистоянь. Окрім того, реалізуючи закон про всеобуч, органи державної влади мали розширити мережу шкіл через необхідність навчати не лише дітей шкільного віку, а й доросле населення². Усе це вимагало від нової влади залучення значної кількості вчителів, яких в області не було.

Відомо, що ще до початку німецько-радянської війни, у Луцьку відкривається перший в історії області заклад вищої освіти – Луцький учительський інститут. Про невідкладну потребу у кадрах свідчить дата відкриття інституту – 1 квітня 1940 р. Про «кадровий голод» щодо вчительських кадрів свідчить і той факт, що одразу після визволення Волині, уже навесні 1944 р. заклад відновив роботу, але дефіцит вчительських кадрів у повоєнні роки на Волині залишався досить гострим. Ще одним шляхом розв'язання проблеми дефіциту кадрів для народної освіти стало відрядження в регіон учителів із східних областей України. Паралельно будуються нові школи, закуповується шкільне приладдя³.

Архівні дані переконливо свідчать про гострий «кадровий голод» на Волині в перші повоєнні роки. У 1940–1941 н. р. у Волинській області було 1204 школи, у яких і працювали 5086 учителів⁴. Проте станом на 15 травня 1942 р., в роки німецької окупації, за офіційними даними шкільного відділу Луцького Гебітскомісаріату (9 районів Волинської області) було 647 учителів, а на 1 грудня 1943 р. учителів залишилися всього 294. Серед них, наприклад, в м. Луцьк налічувалося лише 10 педагогів (з 320 вчителів міста які працювали в 1940–1941 н. р.). У районах ситуація була такою ж складною. До прикладу, в Теремнівському районі з 85 вчителів, що працювали там

¹ Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях у 30-50-ті роки ХХ століття : Історико-політологічний аспект. Луцьк : Надтир'я, 1995. С. 95–97.

² Мащенко Н. Кадрове забезпечення шкіл Рівненщини (друга половина 1940-х– перша половина 1950-х років). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. Вип. 7. С. 63.

³ Стрільчук Л. Освітня політика радянської влади на землях Західної України (1939 – 1941 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Історичні науки*. № 5 (354) 2017. С. 70–71.

⁴ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). Ф. Р-59. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 1.

до війни, залишилися всього п'ять¹. В Колківському районі з 43 шкіл через відсутність педагогів не розпочали роботу 38².

На кінець 1944–1945 н. р. в школах області працювали 2145 вчителів. З них з вищою освітою 163 особи, з незакінченою вищою – 158, з середньою педагогічною – 1160, з незакінченою середньою – 664. Цього було вкрай недостатньо, через що наповнюваність класів була перевищеною і часто сягала 38–42 учні. Саме з цієї причини в області в згаданому навчальному році не відкрилося 196 шкіл, у яких мали навчатися 29899 учнів.

З даних архіву можемо зробити висновок, що проблема була не лише в недостатній кількості вчителів, але і їх кваліфікації. Особливо не вистачало вчителів початкових класів: з необхідних у 1945–1946 н. р. 1536 бракувало 1225. Щодо вчителів-предметників, то найбільше було вакантних посад учителів української та російської мови і літератури, історії, математики і фізкультури³.

У наступні роки ситуація поступово поліпшувалася. Так, уже в 1948–1949 н. р. школам області не вистачало 515 вчителів⁴. За два роки (1950–1951 н. р.) кількість необхідних педагогів зменшилася до 319. Проте проблема досі стояла гостро. 150 вчителів початкових класів працювали у дві зміни. Понад 270 педагогів 5–10-х класів були перевантажені годинами, а окремі з них мали до 40 годин на тиждень. Особливо перевантаженими були освітяни Камінь-Каширського, Колківського та Ратнівського районів⁵.

Задля подолання проблеми кадрового «голоду» в області була розгорнута програма з підвищення фахового рівня вчителів. Підготовку педагогів здійснювали університети, учительські та педагогічні інститути, педагогічні училища. У 1943 р. були введені нові правила вступу до навчальних закладів, згідно з якими без іспитів приймалися особи, які закінчили середню школу з оцінками «відмінно» і «добре», а на вільні місця зараховувалися й абітурієнти із задовільними

¹ ДАВО. Ф. Р-59. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 2.

² Там само. Спр. 1. Арк. 5.

³ Там само. Спр. 5. Арк. 19.

⁴ Там само. Оп. 7. Спр. 4. Арк. 28.

⁵ Там само. Оп. 9. Спр. 7. Арк. 25.

оцінками. Дозволявся прийом абітурієнтів в учительські інститути з освітою дев'ять класів середньої школи¹.

Організовували й заочні курси, аби якомога менше відривати вчителів від роботи. Вже в 1944 р. заочним навчанням було охоплено 670 учителів, з них 144 – на заочних відділах педагогічних інститутів і 526 – Луцького та Володимир-Волинського педучилищ. З 1945 р. при педагогічних училищах області почали працювати місячні курси перепідготовки вчителів на яких навчалися 92 освітянини. У тому ж році в м. Луцьк запрацювали курси для директорів семирічних шкіл та вчителів 5–7-х класів. Ними охопили 197 педагогів. Понад те, в обласному центрі відкрили річні курси для вчителів 1–4-х класів, на яких, як засвідчують архівні документи, навчалися 140 осіб².

Проте умов для отримання якісної освіти вчителям в перші повоєнні роки там створено не було. Луцьке педагогічне училище в 1944–1945 н. р. свого приміщення не мало та розташовувалося в приміщенні середньої школи № 1. Освітлювалося електрикою з великими перебоями, в опалювальний сезон, через нестачу палива, приміщення майже не опалювалося. Наявна при училищі їдальня з дворазовим харчуванням працювала теж не постійно через проблеми з постачанням палива та продуктів. Заклад зовсім не мав приміщення для гуртожитків, тому їх змушені були обладнати у навчальному корпусі³. Слухачі не отримували медичної допомоги, оскільки училище не було забезпечене жодним лікарем⁴.

Такою ж невтішною була ситуація із забезпеченням слухачів навчальними матеріалами. У рік на кожного виділили лише 18 зошитів, що було вкрай мало, не було зовсім підручників і доводилося з усіх предметів писати конспекти. Проте писати, як з'ясувалося, теж було нічим, адже пераами, чорнилом, ручками і

¹ Красножон Н. Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. С. 10.

² ДАВО. Ф. Р-59. Оп. 3. Спр. 5. Арк. 20.

³ Там само. Арк. 87–88.

⁴ Там само. Арк. 91.

олівцями слухачів так само не забезпечували¹, а придбати приладдя самотужки було дуже складно.

Такі заклади освіти, як Луцьке педагогічне училище, покликані були подбати передовсім про якісний склад працівників шкіл, але труднощі повоєнного часу змусили їх поставити на перший план зовсім не освітянські цілі. Силами слухачів на власному господарстві було зібрано й обмолочено жита та пшениці з площі в 4 га. Упродовж літа тривали ремонтні роботи приміщень для гуртожитків, вікон та меблів. У серпні 1944 р. слухачі училища працювали на заготівлі дров. Для забезпечення військових частин з площі в 16 га викопали картоплю та завантажили два вагони капусти².

Розширення мережі загальноосвітніх навчальних закладів та як наслідок потреба в значній кількості освітян в області вирішувалася також за рахунок вчителів зі східних областей Української РСР. Міністерство освіти УРСР за вказівкою ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР у 1946-1950 роках направило на роботу в західні області 29909 вчителів. На Волинь, зокрема, у 1946 р. – 725, 1947 р. – 575, 1948 р. – 867, 1949 р. – 570, 1950 р. – 963³.

Усі ці педагоги потребували житлового забезпечення та підтримки з боку держави в складний повоєнний час. Ці питання регламентувала ще довоєнна постанова Ради Народних Комісарів УРСР № 1339 від 8 жовтня 1940 року та Інструкція РНК УРСР від 2 червня 1941 р. У повоєнний період було прийнято ще одну постанову Ради Міністрів СРСР № 246 від 10 лютого 1948 р. «Про пільги та переваги для вчителів початкових та семирічних шкіл». Згідно з цим документом, педагогічні працівники міст гарантовано забезпечувалися паливом та електроенергією, а вчителі сільської місцевості наділялися присадибними ділянками, пасовищами для випасу худоби та, найголовніше, безоплатною житловою площею. Завдання із виділення вчителям квартир, а за відсутності оренди у власників будинків із

¹ ДАВО. Ф. Р-59. Оп. 3. Спр. 5. Арк. 88.

² Там само. Арк. 91.

³ Сушик І. В. Волинь повоєнна: соціально-економічні та культурні процеси 40–50 рр. XX ст. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. С. 161.

щомісячною оплатою квартирної плати покладалися на школи та виконкоми сільських рад¹.

Упродовж всього повоєнного десятиліття для Волинської області найбільш притаманним залишалося проживання вчителів в орендованих помешканнях. Станом на 1 січня 1954 р. 69,7 % волинських педагогів проживали саме у такому житлі, у шкільних квартирах – 15 % і лише 9 % мали власне житло. Така ситуація пов'язана із тим, що в західних областях Української РСР не проводилося самооподаткування, за рахунок коштів якого й мало проводитися будівництво житлових будинків для вчителів при кожній сільській школі².

Особливо гострою була проблема забезпечення житлом сільських вчителів у Камінь-Каширському, Ратнівському, Любомльському, Любешівському, Турійському та Ківерцівському районах, – у північних поліських районах Волині, з якими значно гірше була налагоджена і транспортна комунікація. Понад 60 % педагогів проживали в орендованих приміщеннях³. Невирішеність житлової проблеми породжувала й інші проблеми, зокрема, високу плінність кадрів у сільських школах.

Варто зауважити, що в умовах повоєнної розрухи житла для всіх педагогів не вистачало, і вони разом з місцевими мешканцями часто працювали на будівництві нових приміщень та ремонті наявних. Так, 22–23 червня 1946 р. під час суботника та неділяника у Волинській області вони разом з батьками та представниками громадськості відремонтували 519 квартир⁴.

Не у кращому стані були і шкільні будівлі, або ж ті, що використовувалися під школи. Спогадами про сільську школу 1945 р. в оповіданні «Перша повоєнна ялинка» ділиться П. Коцур: «...От і школа. Вірніше, двоє учілілих приміщень – один клас і зала. Тут холодно і морозно. Хоча техпрацівниці й топили груби, але все даремно. Посеред зали стояла лісова кра-

¹ Кагальна М.В. Забезпечення комунальними послугами вчителів УРСР у другій половині 1950-х – першій половині 1960-х років. *Сумський історико-архівний журнал*. 2013. № XXI. С. 24.

² Кагальна М.В. Житлове забезпечення сільських вчителів УРСР у першій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр. *Історичні записки*. 2013. Вип. 38. С. 94.

³ ДАВО. Ф. Р-59. Оп. 11. Спр. 672. Арк. 24.

⁴ Там само. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 20.

суня-ялинка. Ще вчора її пикрасили учителі й учні «цукерочками» з червоного бурая, паличок, обмотаних папером. Висіло декілька яблук, морквинок, горіхів та шишок. У важких батьківських чоботях та піджаках діти співали й водили хоровод. Дід Мороз був у білому кожусі і просторій шапці, а Снігуронька – у ватянці. Обличчя підфарбували червоним квасом, сажею. Пізнати учнів-старшокласників було важко.

Та ось затиш веселий гамір. Затишли пісні. Настала урочиста хвилина. Наша незабутня і шанована Прісія Митрофанівна привітала усіх присутніх з Новим роком. Сказала, що це буде перший Новий рік на визволеній, мирній землі.

Наступав 1946 рік. Що він принесе згорьованому народу? Кругом руїни, холод, незорані поля, босі й голі люди. Все це видно по дітях, а поки що... Директор вручає нагороди учням-відмінникам, називає імена другокласників: «Дужик Галина, Никоненко Василь, Коцур Петро». Я добре завчив слова, що належало казати взнак подяки за високу нагороду. Пробравшись через густу стіну учнів, підійшов до директора.

Жінка похвалила мене, провела теплою рукою по голівці і вручила мені два зошити по 12 аркушів і два коржики – маленькі, рум'яні.

Тоді я сказав:

- Одержуючи ось цю премію, я й надалі обіцяю вчитися на «5» (Я чомусь подарунок назвав премією). Пролунали оплески. Якось особливо усміхнулась Прісія Митрофанівна. Її очі стали вологими. Покотилися сльозинки. Вона прекрасно розуміла, яка тяжка повоєнна ноша, лягла на дітей, вчителів, батьків. Вона керувала школою, що була в 5 пристосованих приміщеннях в різних кінцях села. Під її рукою було 256 учнів. Діти були сироти і напівсироти. В школі не було ні зошитів, ні підручників. Чорнило замерзло на партах. До того ж, сама горювала з двома дітками. Чоловік з першого дня війни був на передовій»¹.

Повсякдення волинських педагогів було сповнене важкою фізичною працею на будівництві та ремонті шкіл, шкільних приміщень, спортивних майданчиків, різноманітних господарсь-

¹ Коцур П.М. Перша повоєнна ялинка. *Не міліють пам'яті джерела*. Переяслав-Хмельницький – Чернівці : Книги ХХІ, 2008. С. 237 – 238.

ких будівель. Окрім того, вчителі разом з учнями та батьками працювали над виготовленням шкільних меблів та устаткування. У 1944–1945 н. р. їхніми зусиллями було виготовлено 2896 парт, 2229 столів, 3015 стільців, 56 шаф, 197 класних дошок, 700 баків для води¹. Проте великою перешкодою в цьому була відсутність необхідних будівельних матеріалів: цвяхів, скла, фарби, цегли, цементу, оліфи та ін. Так, у Голобському районі у 1946 р. затримувалося будівництво школи та квартир для вчителів через те, що відділ народної освіти і голова районної ради депутатів трудящих Зайченко не змогли своєчасно організувати підводи для завезення лісу й цегли².

Велике значення в соціальному забезпеченні освітян мало постачання палива. Відповідно до встановлених вимог, місцева влада мала подбати про доставку його до будинків вчителів не пізніше 1 вересня. Виконкоми обласних рад через виконкоми районних рад забезпечували вивіз вугілля до шкільних дворів. А вже школи доставляли його до помешкань своїх працівників³.

Основним видом палива в повоєнний період для області залишалися дрова та торф. Звітні документи за 1948–1949 н. р. повідомляють про забезпечення шкіл та квартир вчителів дровами – 32 тис. складометрів та торфом – 3020 т⁴. У цьому навчальному році на Волині працювало 1034 школи та 5020 вчителів⁵. Особливо гостро потреба палива для шкіл та вчителів Волині стояла в перший рік після звільнення області. Непоодинокими були випадки заготівлі палива самими педагогами та учнями шкіл. Так, вчителі та учні м. Луцьк разом з батьками в липні 1944 р. організовано виїхали в ліс для заготівлі палива, де учням було забезпечено одноразове гаряче харчування⁶. Недостатнє фінансування в цьому секторі призводило до того, що школи та

¹ ДАВО. Ф. Р-59. Оп. 3. Спр. 5. Арк. 14.

² Там само. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 23.

³ Кагальна М.В. Забезпечення комунальними послугами вчителів УРСР у другій половині 1950-х – першій половині 1960-х років. Сумський історико-архівний журнал. 2013. № XXI. С. 25.

⁴ ДАВО. Ф. Р-59. Оп. 7. Спр. 4. Арк. 22.

⁵ Там само. Арк. 29.

⁶ Сосницька Л. С. Матеріальне забезпечення шкільництва Волині в перші повоєнні роки. *Вектори розвитку та результати досягнень науки в сучасному освітньому просторі. Матеріали науково-практичної конференції (Одеса, 23-24 липня 2021 р.)*. Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2021. С. 37.

вчителі Луцька ще два роки були найгірше забезпечені паливом серед усієї області.

Окрім безкоштовного забезпечення вчителів паливом, держава також надавала їм безкоштовне освітлення. Згідно з нормами, вони отримували щорічно 50 кг. гасу або оплату за користування електроенергією в кількості дві електролампочки на 50–60 Вт сімейним вчителям, одна на 100 Вт – одноосібникам¹. Проте більшість шкіл та вчительських квартир не мали електричного освітлення. Так, з 783 шкіл, що працювали в 1944–1945 н. р. в області, лише 24 мали електричне освітлення². З кожним роком ситуація поліпшувалася, електрика появилась в обласному та районних центрах, але це ніяк не могло забезпечити повною мірою потреби ні закладів освіти, ні вчителів. У 1948 р. в с. Гнідава Луцького району було закінчено будівництво вітряної електростанції, яка освітлювала приміщення місцевої семирічної школи та квартири вчителів³. Щодо забезпечення гасом, то звітні документи повоєнного десятиліття повідомляють, що воно було незадовільним.

Уваги заслуговує також питання забезпечення вчителів хлібом та іншими продуктами харчування. Відповідно до розпоряджень Ради Міністрів УРСР, сільські вчителі мали першочергово забезпечуватися хлібом. Норма його видачі становила 16 кг на місяць або 0,5 кг на день – для вчителя-одинака та 20–25 кг на місяць або 0,8 кг на день – для сімейного⁴. Проте в забезпеченні освітян сільської місцевості хлібом повсякчас були перебої. Так, у січні та лютому 1947 р. на 3700 вчителів Міністерством торгівлі було видано 3300 хлібних карточок. У тому ж році перебої у видачі хліба найбільше спостерігалися в Теремнівському, Торчинському та Затурцівському районах⁵.

¹ Кагальна М.В. Повсякденне життя вчителів УРСР в другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр. : дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2015. С. 124.

² ДАВО. Ф. Р-59. Оп. 3. Спр. 5. Арк. 15.

³ Там само. Оп. 7. Спр. 4. Арк. 22.

⁴ Кагальна М. В. Повсякденне життя вчителів УРСР в другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр. : дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2015. С. 105.

⁵ ДАВО. Ф. Р-59. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 47.

Отримати хліб можливо було в шкільних їдальнях, буфетах і продуктових магазинах¹. У цьому теж були труднощі. Найперше в кількості таких шкільних буфетів та їдалень. Станом на 1948–1949 н. р. в області на 1034 заклади освіти працювало лише три їдальні та 156 буфетів. Решта не працювали через відсутність приміщень та фондів продуктів харчування, а наявні допоміжні господарства шкіл не спроможні були забезпечити своїми продуктами мережу їдалень та буфетів².

Учителі, що працювали в школах, де не було їдальні чи буфету, опинялися в найбільш складній ситуації. Отримати хліб в продуктових магазинах їм також було майже нереально через те, що його розбирали працівники колгоспу.

Один з найбільш визначальних чинників матеріального становища вчителів була заробітна плата. Умови праці педагогічних працівників були регламентовані спільною постановою Ради Міністрів СРСР та ЦК ВКП (б) № 245 від 10 лютого 1948 р. Ця постанова діяла впродовж усього досліджуваного періоду і була переглянута лише у 1964 р. Також 18 червня 1949 р. Рада Міністрів СРСР для зручності обчислення відповідних посадових окладів прийняла спеціальну Інструкцію, яка визначала ставки заробітної плати освітян.

Відповідно до цих документів, для вчителів 1–4-х класів тарифна ставка встановлювалася за 24-годинне тижневе навантаження, для вчителів 5–10 класів – 18-годинне. Варто додати, що при визначенні тарифної ставки враховалися категорія та предметна спеціалізація педагогів, а не лише стаж роботи і рівень освіти³.

Загалом, залежно від фахової категорії вчителя та педагогічного стажу, вона становила 350–600 крб., причому, вчителі сільської місцевості отримували на 25–75 крб. менше, ніж вчителі у містах і селищах. До того ж заробітна плата вчителів істотно відставала від державних цін на промислові товари і продукти харчування. Фактичний преїскурант цін на промисло-

¹ Марчук О. А. Вчителі України в освітніх реформаційних процесах в період хрущовської «відлиги» (друга половина 50-х – перша половина 60-х рр. XX ст.) : дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2017. С. 153.

² ДАВО. Ф. Р-59. Оп. 7. Спр. 4. Арк. 19.

³ Кагальна М.В. Повсякденне життя вчителів УРСР в другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр. : дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2015. С. 86.

ву продукцію був таким: бавовняні штани – 60–70 крб., наручний годинник – 360 крб., радіола – 1000 крб., коверкотовий костюм – до 1500 крб.¹. Отримуючи мізерну зарплату, вчитель не міг придбати необхідні речі для свого вжитку². Заробітна платня вчителям в сільській місцевості виплачувалася раз на місяць, у містах – двічі³.

Мінімальна зарплата вчителя становила 260–300 крб (наприклад, взуття коштувало 140 крб, 1 м сукна – 330 крб)⁴. Аби підтримати злиденного вчителя окрім пільг на паливо, освітлення та продукти харчування влада видавала педагогам кредити на будівництво та придбання худоби. В 1946 р. освітянам було видано кредиту в розмірі 100 тис. крб. Проте через те, що кошти були спущені в область пізно, використано було лише 54 тис. Також у 1947 р. вчителям було виплачено одноразової допомоги на суму 53 тис. крб., проти 31 тис. в 1946 р. У 1947 р. 605 вчительських сімей мали свою господарську худобу та птицю, 4000 вчителів – свої городи та засів на 600 га⁵.

Окрім скрутного матеріального становища, щоденно дбаючи про добробут власної сім'ї, вчителі змушені були працювати над поліпшенням навчальної бази шкіл. Умови, в яких доводилося працювати волинським педагогами, назвати комфортними складно. За відсутності шкільних приміщень доводилося працювати в пристосованих для цього будівлях. Так, в 1950–1951 н. р. навчання проводилося в 1028 школах, які розміщені були в 1414 приміщеннях: спеціальних – 793 та пристосованих – 621. Близько половини від загальної кількості закладів освіти працювали у дві зміни⁶. У частині пристосованих приміщень – малі вікна, недостатня площа класних кімнат, відсутні спеціальні ємкості на питну воду⁷.

¹ Романець Л. М. Романюк І. М. Оплата праці науково-педагогічних працівників вищої школи у перші повоєнні роки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2009. Вип. 16. С. 87.

² Там само. С. 87.

³ ДАВО. Ф. Р-59. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 47.

⁴ Машенко Н. Кадрове забезпечення шкіл Рівненщини (друга половина 1940-х – перша половина 1950-х років). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. Вип. 7. С. 65.

⁵ ДАВО. Ф. Р-59. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 47.

⁶ Там само. Оп. 9. Спр. 7. Арк. 22.

⁷ Там само. Арк. 23.

Для нормальної роботи вчителі області не мали достатньої кількості навчальних матеріалів. З необхідних 245 тис. ручок школи області у 1944–1945 н. р. отримали лише 6 тис. Так саме було з підручниками, зошитами, картами та таблицями. Організована дитяча технічна станція при семирічній школі № 7 м. Володимир-Волинський упродовж 1944–1945 н. р. силами учнів та вчителів виготовила понад 400 приладів з фізики, математики, географії, інших навчальних предметів. Таку ж роботу проводили педагоги й в інших містах та селах Волині.

Через відсутність букварів та абеток у перші повоєнні роки вчителі самостійно працювали над їх виготовленням. Вчителька Галинівської семирічної школи Рожищенського району Н. Д. Кузь разом з учнями виготовила їх для всього класу (36 учнів)¹.

Навчання та виховання учнівства були нерозривно собою пов'язані та повсякчас доповнювали одне одного. Про мету шкільного виховання завідувач Волинського обласного відділу народної освіти В. Шевченко у 1947 р. зазначив: «Більшовицька партія і Радянський Уряд довірили вчителям шкіл важливе та почесне завдання – виховати нашу молодь в дусі Марксистсько-Ленінського світогляду, палкими патріотами своєї Батьківщини, здібними побудувати комунізм в нашій країні»².

Поклавши на освітян широке коло пропагандистської роботи, влада забрала в них залишки вільного часу. Після уроків, у вихідні та святкові дні, на канікулах та під час відпусток вони читали лекції, виступали з доповідями, проводили агітаційні семінари, тематичні співбесіди та консультації. Робили все для перемоги комуністичного світогляду.

Учителі разом з учнями старших класів проводили широку агітаційно-масову роботу серед населення на політичні та науково-популярні теми. Наприклад, педагоги Цуманського району в 1946–1947 н. р. прочитали 482 лекції та доповіді на теми «План четвертої Сталінської п'ятирічки», «Права й обов'язки громадян Радянського Союзу», «Конституція СРСР – найдемократичніша в світі», «Походження життя на землі» та ін. Вчителі Любомльської середньої школи організували систематичне читання

¹ ДАВО. Ф. Р-59. Оп. 3. Спр. 5. Арк. 18.

² Там само. Оп. 6. Спр. 3. Арк. 44.

газет та патріотичної літератури серед населення, виступали із тематичними лекціями, проводили бесіди.

Змушені були освітяни долучатися і до агітаційної роботи та підготовки до проведення виборів у Верховну Раду УРСР. Разом зі старшокласниками вони для виборців прочитали 2411 лекцій, провели 3718 бесід, організували 611 вечорів художньої самодіяльності. У 413 закладах освіти області були організовані агітаційні пункти, для яких учителі виготовляли стінгазети, спеціальні листівки, фотоколажі та фотовітрини, складали списки виборців¹.

Аби підсилити педагогічні кадри шкіл області сюди на роботу направляли вчителів зі східних областей УРСР. Саме через надійні східні кадри влада намагалася сформувати нового радянського вчителя. Міністерство освіти УРСР за вказівкою ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР у 1946–1950 рр. направило на роботу в західні області 29909 вчителів. На Волинь, зокрема, у 1946 р. – 725, 1947 р. – 575, 1948 р. – 867, 1949 р. – 570, 1950 р. – 963².

Саме у зв'язку з переїздом у західноукраїнський регіон вчителів зі східних областей активізували свою діяльність представники українських націоналістичних організацій. У повстанських листівках, які розповсюджували в області, від них вимагалось уникати у навчанні віршів, метою яких виховання радянського патріотизму; у вивченні пісень відкидати твори про «Сталіна рідного»; ознайомлюватися з програмою ОУН, читати націоналістичну літературу і не підпадати під вплив комуністичної ідеології³. Кожна з ворогуючих сторін намагалась залучити інтелігенцію та особливо вчителів на свій бік⁴. Освітян, які продовжували відстоювати радянську комуністичну ідеологію, спершу попереджали, з ними проводили роз'яснювальні «бесіди», згодом переслідували, викрадали, змушували виїхати з області, іноді доходило до фізичного винищення. Не витримавши погроз, багато вчителів поверталися назад.

¹ ДАВО. Ф. Р-59. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 146–147.

² Сушик І. В. Волинь повсюди: соціально-економічні та культурні процеси 40–50 рр. ХХ ст. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 161.

³ Старжець В. І. Пропагандистська діяльність українського націоналістичного підпілля серед вчителів та шкільної молоді (1944–1953 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Рівне. 2016. Вип. 28. С. 113–114.

⁴ Старжець В. І. Становище педагогічних кадрів західноукраїнських шкіл в післявоєнний період (1944–1953 рр.) *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 21–22 квітня 2017 р.)*. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Ч. 2. С. 25.

Піддавалися вчителі і постійному контролю за їх роботою з боку обласного та районного відділів освіти шляхом виїзду інспекторів безпосередньо в школи. За 1944–1945 н. р. інспекторами обласного відділу народної освіти було проведено 18 тематичних та 56 загальних обстежень. Кожним районним відділом впродовж навчального року по три-чотири рази було обстежено кожную школу. Здійснювався контроль за роботою вчителя, організовувалася перевірка знань учнів через написання письмових контрольних робіт, проведення відкритих уроків з їх подальшим детальним обговоренням¹. Одні вчителі при цьому отримували догани, інші – потрапляли до списків кращих в області та удостоювались нагородженням знаком «Відмінник народної освіти» і званням «Заслужений вчитель». Ці педагоги також отримували надбавку до заробітної плати в розмірі 100 крб.

3-поміж тих, кого у 1948 р. представили до присвоєння почесного звання заслуженого вчителя школи УРСР стала К. Шевченко, вчителька 3-го класу школи № 6 м. Луцьк. Освіту мала середню педагогічну, стаж роботи 32 роки, в класі була повна успішність і, що не менш важливо для радянської школи, зразкова поведінка. Уроки педагог проводила на високому науковому та ідейно-політичному рівні – зазначається у її характеристиці².

Хоч місцевих освітан в області з кожним роком ставало все менше, партійна приналежність у перше повоєнне десятиліття так і не стала визначальною ознакою волинського вчителя. У 1952–1953 н. р. із 6803 педагогів Волині місцевими були лише 3 0%, тоді як безпартійними понад 50 %³.

Таким чином, будучи частиною інтелігенції, на яку вище державне керівництво покладало значні надії в побудові світлого соціалістичного майбутнього, вчителі Волині в перші повоєнні роки перебували у вкрай складному становищі. Попри те, що влада декларувала численними постановами підтримку матеріального забезпечення освітян, реальну допомогу вони отримували зазвичай не в повному обсязі чи зі значним відтермінуванням. Найбільш гострим з невирішених питань за-

¹ ДАВО. Ф. Р-59. Оп. 3. Спр. 5. Арк. 47.

² Там само. Оп. 6. Спр. 3. Арк. 41.

³ Там само. Оп. 11. Т. 1. Спр. 19. Арк. 19–21.

лишалось житлове. Постійні труднощі вчителі відчували в забезпеченні паливом, освітленням та продуктами харчування.

Матеріально-технічне забезпечення загальноосвітніх шкіл області у досліджуваній період було дуже слабким: не вистачало навчального обладнання, канцелярського приладдя, підручників, наочно-ілюстративного обладнання. Однак найбільшою проблемою залишалася нестача приміщень для шкіл.

Завантаженість педагогів професійною, громадською та ідеологічною роботою практично не залишала їм вільного часу. Відсутність на Волині у повоєнні роки необхідної кількості вчителів призводила до їх значного перевантаження. Окрім того, вони стояли в авангарді поширення марксистсько-ленінської ідеології: прочитали тисячі лекцій та доповідей, провели сотні бесід та зустрічей, попередньо відвідавши десятки семінарів і конференцій. В умовах тоталітаризму, волинському вчителству доводилося опановувати нові стандарти педагогічної майстерності та партійної відданості.

І пори усі складнощі і негаразди із забезпеченням освітнього процесу, професія вчителя була досить престижною і шанованою. Радянська влада намагалася надати педагогам усілякі пільги. Найбільше таких мали сільські вчителі, позаяк їхні умови життя і праці були значно складнішими, аніж міських.

Водночас мали місце переслідування «критично мислячих» педагогів, «ресурсне» використання вчителів радянською владою. Життя і побут волинських педагогів у повоєнні десятиліття через дослідницькі практики істориків доносить сучаснику стратегії виживання в епоху повного ігнорування сталінським режимом людської етики і моралі.

Наукове осмислення повсякдення радянської людини у повоєнний час загалом та вчителства як соціальної гупи зокрема, спростовує повоєнні міфи і стереотипи, руйнує «синдром комунізації історії та істориків», викорінює ностальгію за «совецьким проєктом», який в умовах нинішньої війни між російською федерацією та Україною підживлюють ідеологи «руського міра». Переконані, що всебічне вивчення суспільства та людини у соціумі формує діалог сучасника із минулим, що є надзвичайно важливим та запитаним у нинішніх реаліях.

Людмила Стрільчук, Лілія Сосницька